

Cartographic Humanism

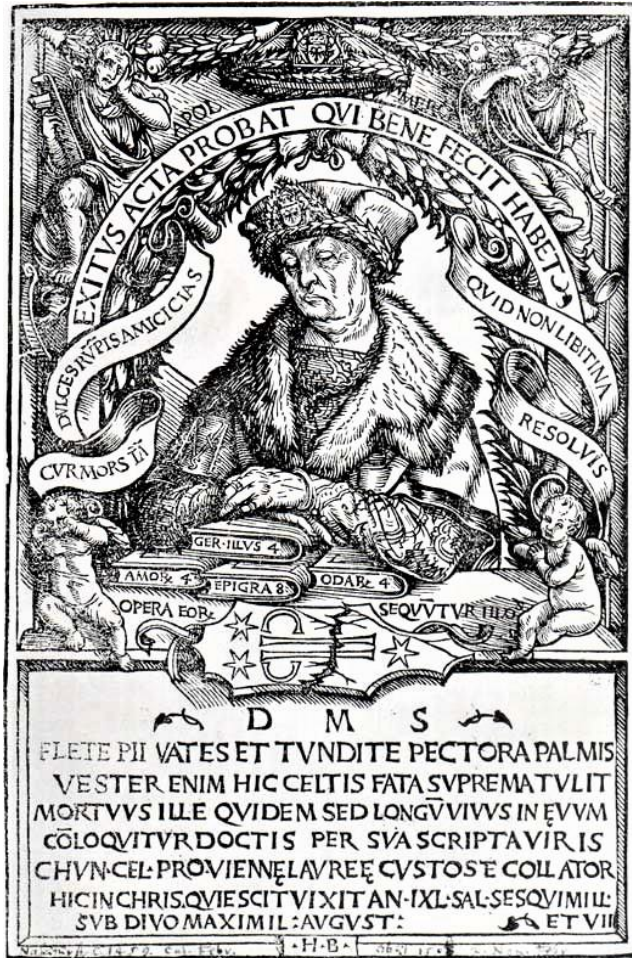
Eruditie in dienst van de cartografie?

Katharina N. Piechocki schreef een erudiet werk over cartografie en het humanisme van de 15de -16de eeuw: ***Cartographic humanism***, The university of Chicago press, 2019 (CB 2020/1545). De ondertitel van het werk ***The making of early modern Europe*** kon even goed de hoofdtitel zijn. Cartografen, maar vooral humanisten worden er beschreven als de actoren voor *the making of Europe*. De schrijfster, associate professor of comparative literature at Harvard University, koos echter voor de enigmatische titel. Of is het meteen duidelijk wat men zich moet voorstellen bij ‘cartografisch humanisme’?

De ondertitel is wel duidelijker maar, wat is precies *early modern*? De eerste zin van de *Introduction* zegt al vast in klare taal wanneer *early modern* begint: “*In the late thirteenth century, Hereford Cathedral received a ... mappa mundi...*” Het boek zal een periode beschrijven van de Hereford map tot de kaart van Mercator *Nova et aucta orbis terrae descriptio ad usum navigantium emendate accommodata* van 1569.

Humanisme? Griekse en Latijnse schrijvers uit de Oudheid golden in de 15de-16de eeuw als de eminente voorbeelden. Piechocki beschrijft werk van Conrad Celtis (1459-1508), Maciej Miechowita (1457-1523), Geoffroy Tory (1480-1533), Charles de Bovelles (1297-1385), Girolamo Fracastoro (1478-1553) en Joao de Barros (1496-1570).

Conrad Celtis (Wipfeld 1459 – Wenen 1508) komt als eerste in het boek aan de beurt als humanist, dichter en auteur van het boek *Quattuor libri amorum secundum quattuor latera Germaniae* van 1502. (1)

Houtsnede van Hans Burgkmeir de Oude (1473-1531). **Niet in het boek.**

Deze merkwaardige gravure – die wel niet in het boek staat, maar er best zou in passen - werd door Celtis zelf ontworpen als een grafplaat – zie hoe Apollo en Mercurius wenen - en geschonken aan dokter Hartmann Schedel (de auteur van de *Kroniek van Neurenburg*): een gekroonde maar stervende dichter in een bontjas met zijn handen rustend op de boeken die hij schreef. Het was overigens niet ongebruikelijk dat een dichter zijn eigen monument ontwierp!

Exitus acta probat. Qui bene fecit habet. Het eerste deel is een citaat van Ovidius: Het doel heiligt de middelen. *Qui bene fecit habet* kan men vertalen als: die goed deed houdt stand. Op de banderol staat: *Cur mors tam dulces rumpis amicitias? Quid non Libitina resolvit?* Waarom verbreekt de dood zoveel zalige vriendschappen? Libitina (godin der begrafenissen) wat ontbindt zij toch?

“D(is) M(anibus) S(acrum): Aan de goden van de onderwereld toegewijd. Ween zalige dichters en gesel uw borst met palmen want uw Celtis heeft het ultieme lot

ondergaan. Al is hij gestorven, hij zal nog lang leven: hij spreekt de geleerden immers aan door zijn geschriften.”

Grafiek speelt een belangrijke rol in Cartographic Humanism. Er staan 23 afbeeldingen in het boek. Ze zijn een studie waard. Het is merkwaardig hoeveel er te zien is, maar ook te lezen, op de gravures uit die tijd. In dit opstel focussen we op de gravures.

Hoe groeide Europa en waar liggen haar grenzen ?

In het boek worden 9 perioden beschreven in het ontstaan en in de begrenzing van Europa. De vraag blijft zelfs vandaag nog actueel.

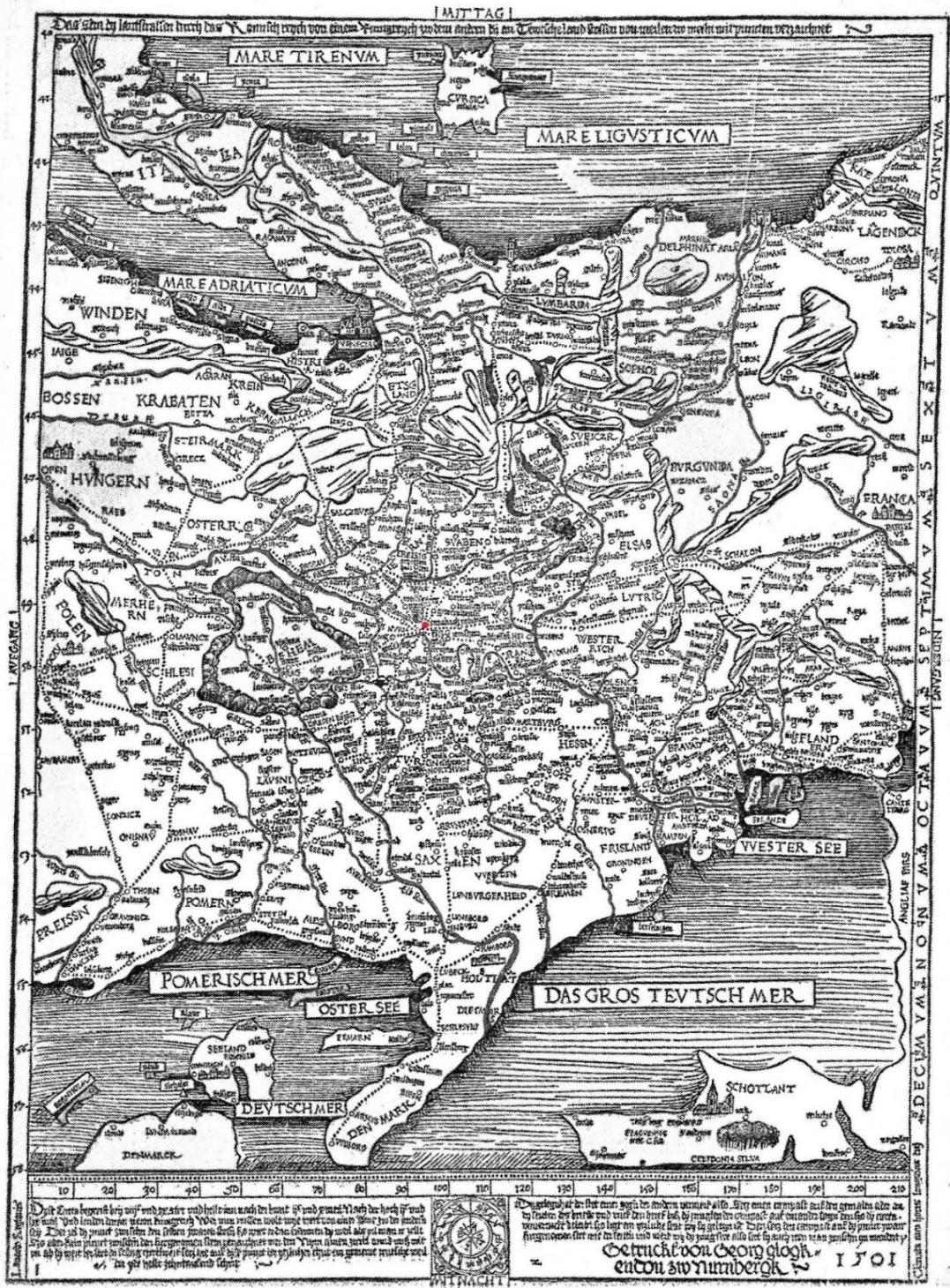
1. Αιγαίο Πέλαγος, de Egeïsche Zee, is de wieg van de Europese beschaving: de eilanden, maar ook de steden rond de zee: Athene, Milete, Alexandrië... Ptolemaeus sprak over de oecumene, de samenleving. Dat was ook meteen de bekende wereld.
2. Met de Romeinen verschoof het middelpunt van Alexandrië naar Rome.
3. Conrad Celtis is een dichter maar heeft duidelijk veel interesse voor cartografie. Hij was de eerste die naast het onderscheid tussen chorografie en kosmogografie van Ptolemaeus, ook het begrip topografie invoerde. Celtis spreekt over Germania Magna (Het Heilige Roomse Rijk) en ziet Nürenberg als het nieuwe centrum.

Uit de Kroniek van Neurenberg door Hartmann Schedel (1440-1514). (3)

Celtis ziet Nürnberg als het nieuwe centrum van Germania Magna (Het Heilige Roomse Rijk). Ook de kaart (54,5 x 39,7 cm) van Erhard Etzlaub uit 1501 (afbeelding 4) laat zien hoe alle wegen naar Nürnberg leiden. Het is een van de eerste wegenkaarten, ontworpen voor bedevaarders naar Rome. De afstand tussen twee puntjes is ongeveer 7,5 km. Het Zuiden ligt bovenaan de kaart.

Ten Oosten van Nürnberg ligt een merkwaardig gebied omringd met bomen. Het wordt er Behem genoemd. Het is Bohemen en het *Hercynia Silva* zoals het bij de Romeinen bekend was. Bohemen werd in de 11de eeuw onderdeel van het Heilige Roomse Rijk. In 1526 kwam Bohemen onder het bewind van de Habsburgers. Nu maakt het deel uit van Tsjechië.

Houtsnede van Erhard Etzlaub uitgegeven door Georg Glockendon in 1501. . Afbeelding 4 “Das sein dy lantstrassen durch das Romisch reych” De rode stip is Nuremberg.

Het Zuiden ligt bovenaan de kaart. Het is een van de eerste wegenkaarten, ontworpen voor bedevaarders naar Rome. De afstand tussen twee puntjes is ongeveer 7,5 km.

Ten Oosten van Nürnberg ligt een merkwaardig gebied omringd door bomen. Het wordt er Behem genoemd. Het is Bohemen en het *Hercynia Silva* zoals het bij de Romeinen bekend was. Bohemen werd in de 11de eeuw onderdeel van het Heilige Roomse Rijk. In 1526 kwam Bohemen onder het bewind van de Habsburgers. Nu maakt het deel uit van Tsjechië.

Nürnberg had ook wel veel troeven om als centrum uitgeroepen te worden. De keizerlijke kroon en scepter werden er bewaard, Georg Stuchs gaf er in 1493 de *German Ptolemy* uit, Martin Behem maakte de eerste wereldbol, Copernicus schreef er *De revolutionibus orbium coelestium* (1543), Willibald Pirckheimer *Germaniae ex variis scriptoribus perbrevis explicatio* en ... Albrecht Dürer werkte er.

Conrad Celtis (1459-1508)

Figure 5. Conrad Celtis, *Quatuor Libri Amorum secundum Quatuor Latera Germanie* (Nuremberg: Sodalitas Celtica, 1502), frontispiece [Typ. 520 02. 269]. Photograph: Houghton Library, Harvard University.

In de driehoek bovenaan staat dat *Quatuor libri amorum secundum quatuor latera Germanie* door Conrad Celtis, de eerste Duitse dichter door de keizer gelauwerd, hier moge beginnen onder een goed gesternte (feliciter) (2). Celtis bezingt onder de bescherming van zijn 4 *amores* - een frivool element in het werk! - zijn leven als dichter. Zoals op een landkaart – bemerk de vermelding van lengte- en breedtegraden - die natuurlijk 4 zijden heeft, speelt het getal 4 een grote rol. “4 vierkantige Duitse steden afgebeeld naar hun lengte- en breedtegraden afgebeeld op haar 4 zijden (van Germania)”:

Μεσημβρια, het Zuiden met Regensburg, de Donau en de jeugd staan bovenaan
Δυσμη, het Westen met Mainz, de Rijn en de ouderdom,
Αρκτος met Lubec aan de Deense baai in het doodse Noorden,
Ανατολη in het Oosten met de kinderjaren en Krakau aan de Vistula.

De plaat besluit: *Quum tot jam nutriat tellus Germaniae...* Aangezien *Germania* al zoveel dichters voortbracht die verzen produceerden, waarom zou ik het dan ook niet doen?

Afbeelding 2 is een werkstuk van de jonge Dürer: "De Grieken noemen me Sophia; de Latijnen Sapientia; de Egyptenaren en de Chaldeeën ontdekten mij; de Grieken schreven mij neer; de Latijnen hebben me vertaald; de Duitsers hebben me vervolmaakt." Filosofie regeert (scepter) door de wijsheid (de boeken). Naast Ptolemaeus, Plato (en niet Aristoteles), Cicero en Vergilius wordt Albertus Magnus (Magister Universalis) afgebeeld als voorbeeld van de *Sapientes Germanorum*.

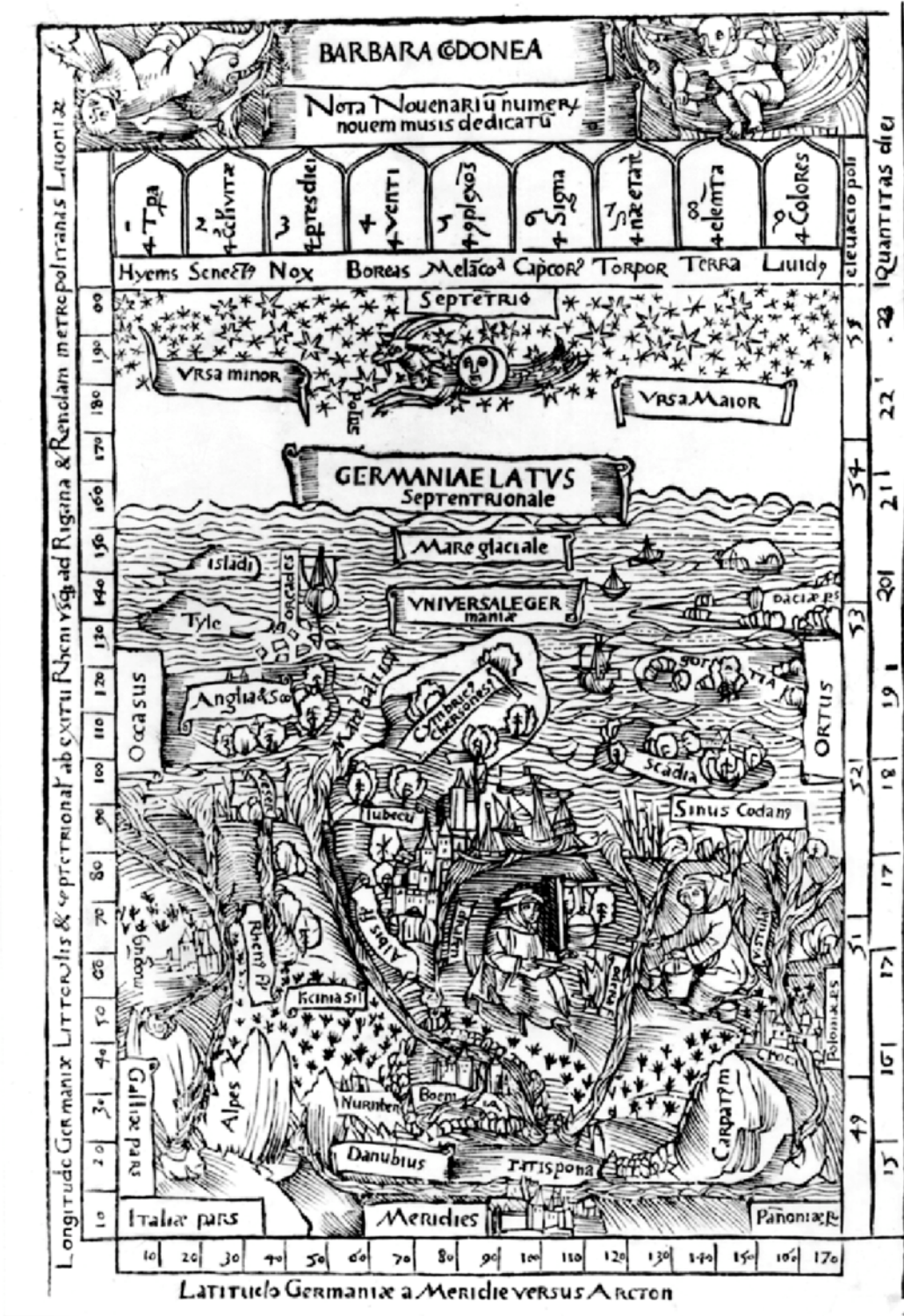
Albertus Magnus, *De natura locorum*

*Beste lezer op deze bladzijden krijg je **De natura locorum** van Albertus Magnus
een erudiet boek ...*

Je ziet verder, op de prent van Dürer, in de hoeken de 4 elementen, de 4 winden en de 4 humores. Alles is duidelijk met alles verbonden.

Onderaan de prent: *“Wat de hemel bevat; wat de aarde en de zee; wat er ook in menselijke aangelegenheden is en kan zijn; en wat de god van vuur in heel de aarde ook maakt; ik de Filosofie draag het allemaal in mijn hart.”* Uit haar komen de zeven artes tot leven. Ze stromen uit haar hart! Op de armen van haar zetel staan enkele Griekse woorden die ik niet kon lezen.

Afbeelding 9 bij het vierde deel van Celtis' *Amores* over het Noorden, met reminiscenties aan Tacitus. De gravure is van Hans Süss van Kulmbach, een vriend van A. Dürer. Barbara Codonea (zijn liefje Barbara van de Oostzee) leert Duitsland

kennen met een blik op het Noorden. Dat is wel duidelijk. Zie de sterrenbeelden van de grote en de kleine beer, de IJszee met IJsland en het mysterieuze Thule. Er is op de prent heel veel te zien. Het kader toont de lengte van Noordelijk Duitsland van de Rijn tot Riga, heel veel cijfertjes over afstanden en berekeningen van het azimut. Het getal 9 speelt duidelijk een rol met allerlei connotaties aan dagen, winden, kleuren enz. Er zijn rivieren (Rijn, Donau), er zijn bergen (Alpen, Karpaten), steden (Ratisbonne, Nürnberg, ten W. van Bohemen! Lubeck, Krakau...) Kijk, genieten maar stel niet te veel vragen.

Cartografie? Ptolemaeus natuurlijk, maar ook Al-Idrisi, Ibn al-Wardi, Sebastian Münster en Gerard Mercator.

Celtis ziet in zijn tijd Nürnberg als het nieuwe centrum. Hij spreekt over Germania Magna (Het Heilige Roomse Rijk). In het boek staat de kaart (54,5 x 39,7 cm) van Erhard Etzlaub uit 1501 (afbeelding 4) waar men duidelijk kan zien dat alle wegen naar Nürnberg leiden. Cfr. Afbeelding 4 "Das sein dy lantstrassen durch das Romisch reych" De rode stip is Neurenberg.

Het Zuiden ligt bovenaan de kaart. Het is een van de eerste wegenkaarten, ontworpen voor bedevaarders naar Rome. De afstand tussen twee puntjes is ongeveer 7,5 km.

Ten Oosten van Nuremberg ligt een merkwaardig gebied omringd met bomen. Het wordt er Behem genoemd. Het is Bohemen en het *Hercynia Silva* zoals het bij de Romeinen bekend was. Bohemen werd in de 11de eeuw onderdeel van het Heilige Roomse Rijk. In 1526 kwam Bohemen onder het bewind van de Habsburgers. Nu maakt het deel uit van Tsjechië.

Maciej Miechowita (1457-1523)

4. Miechowita spreekt liever over grenslanden dan over grens. Hij ziet een grens lopen doorheen Sarmatia. Er is een Europees sedentair Sarmatia en een Aziatisch nomadisch Sarmatia. Europa zet zich af tegen Azië. (afbeelding 11, 12 en 13).

Geoffroy Tory (1480-1533)

5. Tory in zijn *Champ fleury* beschrijft Parijs als het centrum van de wereld. Hier vindt men Guillaume Budé, Desiderius Erasmus, Jean Lemaire de Belges, Charles de Bovelles en Jacques Lefèvre d'Étaples. Een mythe waar de humanisten dol op waren (en waarvan we de betekenis moeten leren ontdekken) vertelt de oorsprong van Parijs: Hercules bracht zijn *Parrhasians selon le nom de leur pays en Grece du coste Dasie, qui est nommee Parrhasia* naar de streek langs de Seine. Ze bleven er want de streek was prachtig. Die Parrhasians zijn de eerste Parrhisiens. Het is maar een mutatie van A naar I (afbeelding 16).
6. Het christendom wordt een grens wanneer het zich positioneert tegenover Azië waar *Slata Baba* (De gouden vrouw) vereerd wordt. Een afbeelding van *Slata Baba* vindt men zelfs terug op de kaart van Mercator (1569).

Francastoro Girolano (1478-1553)

7. Fracastoro Girolano (ca 1476-1553) publiceert in 1530 *Syphilis sive Morbus Gallicus*. Girolano was dichter maar ook wetenschapper. Hij dacht na over fossielen en ziektekiemen en ontwikkelde daarover verrassend moderne ideeën. De ziekte die hij beschrijft is zo wijd verspreid dat het begrip 'continent' weer meer betekenis krijgt. Europa wordt kleiner.

Joao de Barros (1496-1570)

8. In 1552 publiceert de Portugese historicus Joao de Barros het eerste deel van zijn *Década primeira da Asia*. Voor Ptolemaeus was de Indische Oceaan een binnenzee vergelijkbaar met de Middellandse Zee. Vasco da Gama rondde echter Kaap de Goede Hoop en bewees daarmee dat het zwaartepunt van de Indische Oceaan veel zuidelijker lag. Europa kreeg meteen een meer noordelijker en beperkter imago.

Gerard Mercator

9. Na de Portugese ontdekkingen en bij het begin van de rush op de specerijen, publiceert Mercator in 1569 zijn wereldkaart met een nieuwe projectie *ad*

usum navigantium. Door die projectie komt Europa prominent op de kaart te staan. De heersers en handelaars voor wie de kaart bestemd was vonden dat best.

Cartographic Humanism zegt niets over de technische aspecten en de groei van de cartografie. Landmeters en zeelui komen niet aan bod. Niets over *rutters* of leeskaarten voor de scheepvaart, *portolanen*, Gemma Frisius of Lucas Janszoon Waghenaer. Het boek spreekt over de literaire wereld toen de cartografen op een meer ‘wetenschappelijke’ manier zicht kregen op onze aardbol. Katharina Piechocki etaleert heel wat eruditie. Die is altijd interessant en kan een meer technische benadering van de cartografie alleen maar verrijken.

Noten

1. Hij was ook de ontdekker van de Peutingerkaart.
2. Conradi Celtis Protucii
primi inter Germanos im-
peratoris manibus poe-
te laureati Quatu-
or libri amorum
secundum qua-
tuor latera
Germanie felici-
ter incipiunt
Conrad Celtis’ (Protucius genoemd)
de eerste onder de Duitsers
door de keizer
gelauwerd: *Vier
boeken over de liefde
naar de vier
zijden
van Duitsland die
gelukkig (hier) beginnen*
3. *Weltchronik 1493* in de Cultuurbibliotheek nr. 88/4082.

W. de Smaele